

De crisis in het Grote-Merengebied

De afgelopen maanden is Afrika wederom langdurig en op negatieve wijze in het nieuws geweest. Met de opmars van de Banyamulenge in Oost-Zaire en de voortwoekerende oorlog in Burundi lijkt de crisis in het Grote-Merengebied verder te escaleren en de geo-politieke constellatie in de regio volledig te worden uitgehold. Deze ontwikkelingen worden door velen gezien als de zoveelste aanslag op Afrika's post-koloniale ordening. Het zou opnieuw onderstrepen hoezeer de Afrikaanse staat een gepasseerd station is en hoezeer het noodzakelijk is geworden om voor het continent andere scenario's en oplossingen te bedenken. Dit zelfde zou gelden voor de rol van de 'internationale gemeenschap' die, belichaamd door de Verenigde Naties en de Organisatie van Afrikaanse Eenheid, machteloos blijkt tegenover het vluchtelingendrama in Centraal-Afrika – de vele pleidooien van hulporganisaties voor militaire interventie ten spijt.

Inmiddels zijn de discussies in internationale fora ingehaald door de ontwikkelingen ter plaatse. Honderdduizenden vluchtelingen hebben zelf het besluit genomen om, onder verschrikkelijke omstandigheden, terug te keren naar Rwanda. Westerlingen staan erbij en kijken ernaar en kunnen in hun frustratie het hoofd alleen nog maar vermoeid afwenden van Afrika's zoveelste humanitaire catastrofe. Allemaal ontwikkelingen die veel aanleiding geven tot pessimisme.

Toch is een dergelijk sombere conclusie misschien niet geheel terecht. Ten eerste lijken de veel gehoorde jammerklachten over de teloorgang van de Afrikaanse staat hun doel voorbij te schieten. De strijd die in veel landen tussen 'regering' en het maatschappelijk krachtenveld woedt, onderstreept juist hoezeer de Afrikaanse staat toe is aan hervorming en verbetering – in de vorm van versterking van zijn legitimiteit en vermindering van despotisch leiderschap – in plaats van zijn definitieve opheffing. Zelfs in landen als Liberia en Zaire valt op hoe maatschappelijke groeperingen vaak vasthouden aan het idee van de post-koloniale staat als uitgangspunt voor een oplossing voor de problemen in hun land. Afrikanisten die benadrukken dat de staat in Afrika *passé* is, zijn meestal niet in staat een reeel alternatief te schetsen – niet in de laatste plaats omdat de staats-*elites* niet van plan zijn hun gouvernementele privileges op te geven.

Verder worden pessimistische visies op Afrika's problemen dikwijls ingegeven door een verkeerd beeld van wat er eigenlijk aan de hand is. De gebeurtenissen in Oost-Zaire tonen aan dat de ritmen en patronen van politieke processen primair worden bepaald door krachten die zich op *grass roots*-niveau manifesteren, en niet door externe actoren als de Verenigde Naties, de Europese Unie of Artsen Zonder Grenzen. De Rwandese vluchtelingen in Zaire hebben laten zien dat zij niet slechts hulpeloze slachtoffers zijn, die passief afwachten. Zij hebben zelf het geschikte moment afgewacht en hun lot in eigen handen genomen door terug te keren naar Rwanda, een besluit dat niet werd ingegeven door de smeekbeden van UNHCR, maar dat volgde op de verdrijving van de Interahamwe-milities door de Banyamulenge. Dit vermogen tot autonoom handelen was hun redding – een les die tegen de achtergrond van de stelselmatige overschatting van de rol van externe actoren in soortgelijke ontwikkelingen voor geheel Afrika van belang mag heten.

Na de gedeeltelijke ineenstorting van de Zairese staat lijken zich nu cycli te hervatten van integratie- en desintegratieprocessen die de geschiedenis van Midden-Afrika al eeuwen hebben gekenmerkt. Deze processen, en de hiermee onlosmakelijk verbonden (al dan niet tijdelijke) volksverhuizingen, werden mede mogelijk gemaakt en in stand gehouden door een sociale en fysieke omgeving die werd bepaald door lage bevolkingsdruk, grote geografische ruimte, een betrekkelijke overvloed aan landbouwgrond en aloude migratietradities. De historici van Centraal-Afrika spreken hierbij soms van een *permissive social ecology*.

Het probleem is echter dat juist deze ecologische randvoorwaarden in de twintigste eeuw, zeker in het Grote-Merengebied, door bevolkingsaanwas meer en meer onder druk zijn komen te staan. Migratietradities bestaan nog steeds, maar de humanitaire noden die verbonden zijn met gedwongen volksverhuizingen, zijn schrikbarend toegenomen. Het bieden van humanitaire hulp blijkt dan ook essentieel. Terwijl voor het idealiseren van Midden-Afrika's maatschappelijke en historische tradities dus geen plaats is, is het door media en NGO's gecreëerde beeld van totale Afrikaanse hulpeloosheid evenmin juist.

Ten slotte moet worden opgemerkt dat de rol van externe actoren in de ontwikkelingen in Centraal-Afrika niet uitsluitend vanuit hun potentieel oplossend vermogen dient te worden geanalyseerd. De internationale context vertegenwoordigt immers ook een problematiserende factor.

Ten eerste valt op dat het besluit van de Veiligheidsraad een multilaterale vredesmacht naar het gebied te sturen, vooral op basis van *percepties* werd genomen – en niet op grond van gedegen kennis van de militaire en humanitaire ontwikkelingen. Sterker nog, wat opviel was hoeveel men *niet* wist: hoeveel vluchtelingen zich waar bevonden; de veronderstelling van media en NGO's dat hun lot *vast niet* goed was; en onzekerheid over de militaire ontwikkelingen en doelstellingen van de verscheidene elkaar bestrijdende partijen in het gebied.

Ten tweede dient te worden beseft dat externe militaire interventies, meestal gepaard gaande met het excuus dat men de eigen staatsburgers wil beschermen, nooit neutraal zijn. Dit geldt zeker voor de post-koloniale geschiedenis van Zaïre: in dat land hebben zich sinds 1960 vele crisissituaties voorgedaan, alsmede (geheel of gedeeltelijk) Westerse interventies, die alle de versterking van het Mobutu-regime tot gevolg hadden.

Ten derde – en onlosmakelijk hiermee verbonden – speelt op de achtergrond van de Centraal-afrikaanse ontwikkelingen de rivaliteit tussen Frankrijk en de Angelsaksische landen. In het bijzonder de Fransen zijn onder Mitterrand en Chirac overgegaan tot een onbeschaamde expansiedrift, die tot uiting komt in steun aan dictatoriale regimes, zoals Soedan, Nigeria, Zaïre, het sleutelland de Centraal-afrikaanse Republiek en het Habyarimana-regime in Rwanda. Het verdedigen van de francofonie, vermoede olierijkdommen in zuidelijk Soedan en geheime geologische *surveys* in Burundi spelen hierbij een rol.

Kunnen en moeten we dan niets doen? De oorlog tussen Banyamulenge, het Zaïrese leger en de presidentiële garde kan zich immers uitbreiden. De Interahamwe bevinden zich nog steeds vrij en betrekkelijk intact op Zaïrees grondgebied. Andere militaire groepen, zoals de Mai Mai-milities van de Hunde in noordelijk Kivu roeren zich. En de oorlog tussen Hutu's en Tutsi's in Burundi woekert voort. Enige vorm van bemiddelende interventie lijkt dan ook op zijn plaats.

In dit verband lijkt de beste manier om te trachten het conflict in Centraal-Afrika in te dammen, het onder druk zetten van alle regeringen in de regio om tot permanent overleg aan de onderhandelingsstafel te komen. Naast een actieve rol voor Mandela's Zuid-Afrika is hiervoor een betere afstemming van het beleid van Westerse regeringen vereist. In dit Middenafrikaanse overleg dienen vooral Oeganda en Rwanda te worden betrokken, landen waarvan de regeringen een bedenkelijke rol spelen in de Zaïrese crisis. Ook Burundi zou in zo'n overleg moeten kunnen deelnemen. De o.a. op Nyereres persoonlijke gepikeerdheid berustende boycot van het Buyoya-regime en de ideologiserende veroordeling van Buyoya's staatsgreep door het Westen – het veroordelen van een coup *omdat* het een coup is – lijken de crisissituatie eerder te verergeren. Ten slotte zou de rol van externe actoren, en niet in de laatste plaats die van Frankrijk, onder de loep moeten worden genomen, bijvoorbeeld in de vorm van naar de OVSE gemodelleerde consultatieprocedures.

Rest ons Zaïre – en de opmerking dat de kiem voor de problemen van dit immense land reeds dertig tot veertig jaar geleden mede werd gezaaid door kortzichtig handelen van Westerse mogendheden als België, de Verenigde Staten en Frankrijk. Illusies over het voorkómen van een burgeroorlog na de dood van Mobutu kan men maar beter laten varen.

Klaas van Walraven

Drs Klaas van Walraven is verbonden aan het Instituut Clingendael. Hij zal op 7 januari 1997 aan de Rijksuniversiteit Leiden promoveren op de rol van de Organisatie van Afrikaanse Eenheid in de politiek van het Afrikaanse continent.